

FERKÓ ENIKŐ

Arisztokraták neveltetése a XIX–XX. század fordulóján és a Horthy-korszakban

Bevezetés

A tanulmány célja¹ az arisztokrata családok gyermekeit érintő nevelési mintázatok feltárása a XIX–XX. század fordulójának és a Horthy-korszak vonatkozásában.² Írásunkban bemutatjuk az arisztokraták nevelési szokásait: a nevelési célokat, eszményeket és elveket, valamint a pedagógiai módszereket. Kutatásunk során olyan irányadó kérdések merülnek föl, mint például, hogy milyen lehetőségekkel rendelkeztek a rangjukhoz, nevükhez és címükhez való méltó viselkedés bizonyítása által motivált arisztokrata fiatalok? Mennyire volt meghatározó számukra a gyermekkori nevelés? Miért helyeztek olyan nagy hangsúlyt a szülők a lehető legjobb, legtökéletesebb nevelő(nő) kiválasztására? Kutatásunk során ezen kérdések megválaszolása céljából memoárokat⁴ használunk, hiszen ezen primér források segítségével közvetlen információk birtokába juthatunk a neveltetéssel és a családok életével kapcsolatban. Forráselemzési szempontjaink közül az első (1.) a szülő-gyermek kapcsolat vizsgálata, ezt követi (2.) a nevelési elvek leírása, majd (3.) a magánnevelés, (4.) az iskolai és (5.) a vallásos nevelés kérdésének körbejárása.

A szülő-gyermek kapcsolat

A visszaemlékezésekben viszonylag kevés információt kaphatunk arról, hogy milyen volt a főrangú gyermekek szüleikhez fűződő kapcsolata. Ezzel szemben gyakran írnak származásukról, esetleg szüleik neveltetéséről, továbbá a szülők elfoglaltságairól, az arisztokratákra jellemző társadalmi kötelezettségekről és szórakozásokról. Gyermekeik nevelésében a szülők közvetlenül nem vettek részt, hiszen dajkát, nevelőnőt, később pedig tanárt fogadtak fel melléjük, illetve iskolába küldték őket.

Gróf Károlyi Lajos szerint a családjukban meghonosodott nevelési rendszer feltehetőleg a viktoriánus Anglia pedagógiai viszonyait követve alakult ki: *„Lényege röviden abban állt, hogy a gyerekekre nem a szülők, hanem – ahogyan mi neveztük – a guvrák (a*

¹ A tanulmány szakdolgozatom átdolgozásának eredményeképpen született. A szakdolgozati kutatás 2010-ben zárult.

² Az előzményekkel Virág Irén és Munkácsi Edit foglalkozott (lásd VIRÁG 2004, MUNKÁCSI 2010).

⁴ NEMESKÉRI KISS 2007, KÁROLYINÉ 1985, KÁROLYI SZÉCHENYI 2005, ODESCALCHI 1987, ERBA ODESCALCHI 1991, EDELSHEIM GYULAI 2007.

francia gouvernante, a nevelőnő sajátos rövidítése) ügyeltek; ők neveltek, szoktatták rendre, tisztaságra, fegyelemre őket. Ők tanították meg az illendő viselkedés és magatartás alapszabályait. Ebben a rendszerben a gyerekek, amíg fel nem cseperedtek, naponta csak aránylag ritkán és rövid időre találkoztak szüleikkel, többnyire valamelyik szalonban és akkor is nevelőük kíséretében.”⁵

Károlyi Lajos nevelőnők társaságában nevelkedett, s szüleit csak meghatározott időpontban láthatta. Ezt a rendszert – utólag – hasznosnak tartotta, hiszen szerinte így tanulták meg tisztelni és becsülni szüleiket. Még elképzelni sem tudták, hogy szüleikkel ne a megfelelő hangnemben és formában beszéljenek. A kor és a rang kívánalmainak megfelelően szüleiket, akárcsak nagyszüleiket, magázták, így adták meg számukra a kellő tiszteletet.⁶

A szülők általában a közös ebédek, vacsorák és az azt követő esti programok során találkoztak gyermekeikkel, akik a nap többi részét a nevelőnőkkel töltötték. Az efféle magatartás a korszak szerves velejárója volt, mégpedig a szülők elfoglaltságai – nevezetesen birtokaik igazgatása, politikai pozícióik gyakorlása, külföldön való tartózkodásaik, társadalmi kötelezettségeik teljesítése – miatt, így aztán nem maradt elegendő idejük a gyermekeikkel való foglalkozásra.⁷ Az arisztokraták életmódjára utal művében gróf Széchenyi Ilona is, akinek a szülei gyakran voltak távol: Belgiumban, Olaszországban, Ausztriában és az észak–magyarországi hegyekben töltötték a nyarat.⁸

A szülők gyermekeikkel a nap meghatározott időszakában találkozhattak tehát, előre megszabott időben köszöntek jó reggelt és jó éjszakát. A szülőknek legfőképpen esténként volt idejük gyerekeikre, ilyenkor közös felolvasást tartottak,⁹ zongoráztak vagy éppenséggel játszottak. Andrassy Katinka és testvére által igen kedvelt esti program volt a „parlament” játék.¹⁰ Erba Odescalchi Sándor hercegnek édesapja minden este felolvasott, kezdetben az Ezeregyéjszaka meséiből, később pedig történelmi személyek életéről, részleteket a Bibliából vagy az éppen aktuális orvostudományi újításokról számolt be fiának. A visszaemlékezésben élete legszebb élményei között tartja számon ezeket az estéket, melyek nagy valószínűséggel hozzájárultak ahhoz, hogy író lett.¹¹ Sándornak nemcsak édesapjával, hanem édesanyjával is jó kapcsolata volt. Gyakori közös programjuk volt az iskola utáni délutáni séta.¹² Szülei nagyon szerették őt, és igyekeztek mindenben a legjobbat adni neki.

A szülők abban az esetben tudtak több időt tölteni gyermekeikkel, ha elutaztak vidéki birtokaikra, ahol nemcsak közös kirándulásokat, játékokat szerveztek,¹³ hanem vadászatok is tartottak. A vadászat, az arisztokraták egyik kedvelt szórakozási

⁵ KÁROLYI 1985, 13.

⁶ Uo. 14.

⁷ NEMESKÉRI KISS 2007, 33.; KÁROLYINÉ 1985, 32, 33, 53.; KÁROLYI SZÉCHENYI 2005, 17.; ERBA ODESCALCHI 1991, 71–72.

⁸ KÁROLYI SZÉCHENYI 2005, 13.

⁹ NEMESKÉRI KISS 2007, 52.

¹⁰ KÁROLYINÉ 1985, 53.

¹¹ ERBA ODESCALCHI 1991, 71–72.

¹² Uo. 105.

¹³ KÁROLYINÉ 1985, 31.

formája a gyerekek számára igen izgalmas volt, hiszen, ha már elérték a megfelelő életkort, édesapjukkal együtt részt vehettek rajta. Ezzel kapcsolatban érdemes megállnunk egy fényképes dokumentumnál, mely Odescalchi Eugénie visszaemlékezésében található, témája pedig nem más, mint a családi vadászat (lásd 1. kép). Mint láthatjuk, a család minden tagja megjelent a vadászat helyszínén, azonban magán a vadászaton valójában Eugénie férje és legidősebb fia, Frigyes vettek részt. A férj és a fiúgyermek – még a legkisebb is – fegyvert tartanak kezükben. A legfiatalabb gyermek a kép készítésekor négy év körüli lehetett, ám fiatal kora ellenére büszkén tartja kezében a már-már nála is nagyobb fegyvert. Az apa idősebb fia mellett áll, az anya a legifjabb kezét fogja, jobb és bal oldalán pedig idősebb fiai láthatók. A képet szemlélve roppant szembötlő a család összetartása, hiszen szemlátomást szívesen vesznek részt a közös családi, az arisztokraták körében igen népszerű programon.

1. kép. Odescalchi Eugénie és családja
(Családi „kisvadászat” Lovrinban, 1936)

Forrás: Odescalchi 1987, oldalszám nélkül (o. n.)

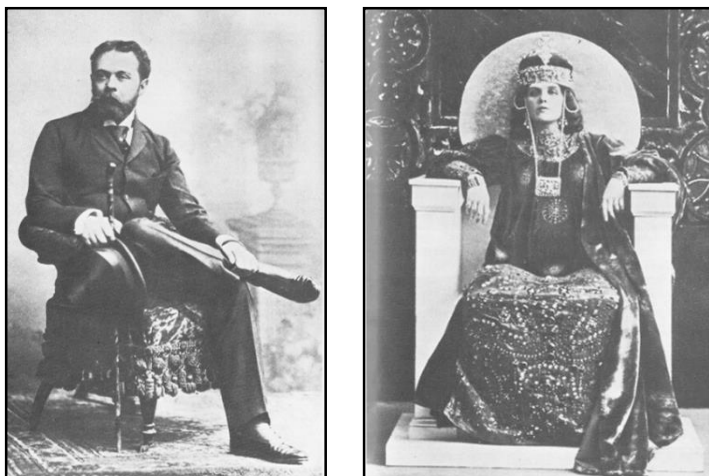
Az Andrassy család egyik kedvelt üdülőhelye az erdélyi Dubrin volt, ahol a szeptember hónapot töltötték; erről Katinka a következőképpen írt: „itt sokkal többet lehattunk együtt szüleinkkel, mint egyébként, amikor jóformán nem is találkoztunk velük, annyira elfoglalták őket a különféle társadalmi kötelezettségek.”¹⁴ Gyakran szerveztek kirándulást a hegyekbe, az egész család örömeire.

Ha az Andrassy szülők fényképét (lásd 2–3. kép) összehasonlítjuk, egy szembeötlő különbségnek lehetünk szemtanúi. Andrassy Tivadar a képen egy melegszívű, jó szándékú, segítőkész, határozott, talpraesett ember benyomását kelti. Ahogyan a székben ül, egyik kezét felhúzott lábára teszi, másikkal pedig pipáját szorongatja.

¹⁴ Uo. 31.

Ahogy a távolba néz, látszik a tekintetén, hogy gondolkodik valamin. Ezzel szemben a Theodóra császárnőnek beöltözött Zichy Eleonóra szigorúan tekint előre, mogorva, bocsánatot nem ismerő arckifejezéssel, mintha valóban ő volna a császárnő. Megjelenése határozott, magabiztos, céltudatos és következetes nő képét sugallja, olyan emberét, aki szereti a rendet és határozott elképzelései vannak az életről, a gyermeknevelésről; feltehetően ezért választotta ezt a képet anyjáról Andrassy Katinka. A következőkben a Zichy Eleonóra által képviselt nevelési elvek részletesebb ismertetésére vállalkozom, aki, mint majd látni fogjuk, lányai nevelését illetően a legkevésbé sem engedett elveiből.

2-3. kép. Andrassy Katinka szülei

Forrás: Károlyné 1985, o. n.

Andrassy Katinka és édesapja kapcsolata a szereteten alapult. Andrassy Tivadar nagyon szeretete lányait, és korai halála Katinkát mélyen megrázta. Édesapja halála után, két év elteltével nagybátyja, Andrassy Gyula (akit csak Duci bácsiként említ visszaemlékezésében) feleségül vette édesanyját. A gyerekek szerették őt, bár tisztában voltak azzal, hogy édesapjukat nem pótolhatja. A szülők többnyire Olaszországba utaztak nyaralni, ahol régiségeket, műtárgyakat kerestek, hogy a meglévő reneszánsz gyűjteményüket új darabokkal bővíthessék. Gyakran elutaztak a tiszadobi birtokra, délutánoként csónakáztak, golfoztak, krocketteztak, esténként pedig Zichy Eleonóra felolvasása következett. Amikor Rómában jártak, múzeumokat látogattak, megnézték a város nevezetességeit, a templomokat, kiállításokat, antikváriumokat.¹⁵ Édesanyjával való kapcsolatáról így írt: „szenvédélyesen szerettem anyámat; szeretetembe csodálat és félelem vegyült.”¹⁶

¹⁵ Uo. 99, 127.

¹⁶ Uo. 18.

Hasonlóan jó kapcsolata volt gróf Edelsheim Gyulai Ilonának édesapjával. Édesanyjával ugyan tartotta a kapcsolatot, de mivel már igen korán elhagyta lányait egy másik férfiért, lányai nem közeledtek hozzá, csak nyaranta találkoztak vele. Édesapja újránősült, feleségül vette Rothkugel Rollerhausen Ellát, aki lányával együtt Felső-Elefantra költözött.¹⁷ A négy lánygyermek jól megértette egymást, szerették nevelőanyjukat is, aki igyekezett fegyelmet tartani a lányok között.

A 4. képen Ilona két évesen édesapja lábán ül. A képen megfigyelhető testi kontaktus (az édesapa egyik kezével kislánya kezét fogja, másik kezével pedig átöleli) kifejezi az apa szeretetét lánya iránt. Ez a jó kapcsolat az évek során még szorosabbá és bensőségebbé vált, s ezt még a földrajzi távolság sem tudta elhalványítani. Az 5. képen nevelőanyjával, vagy ahogyan a gyerekek nevezték, Ellamamával, valamint testvéreivel együtt látható: a lányok odabújnak hozzá, ő pedig kezével átöleli őket. A kép érzékelteti a lányok nevelőanyjuk és egymás iránti szeretetét, egymáshoz való ragaszkodását.

4. kép. Gróf Edelsheim Gyulai Ilona és édesapja

Forrás: Edelsheim Gyulai 2007, o. n.

5. kép. Gróf Edelsheim Gyulai Ilona Ellamamával és testvéreivel

Balról jobbra: Myro, Sya, Ily, Ellamama és Éva.

Forrás: Edelsheim Gyulai 2007, o. n.

¹⁷ EDELSHEIM GYULAI 2007, 27.

Odescalchi Eugénie és édesanyja között szintén szoros kapcsolatról beszélhetünk, melynek oka az édesanya betegsége lehetett, s miután Eugénie nővére is férjhez ment, még inkább egymásra voltak utalva.¹⁸ Összességében elmondható, hogy a szülők mindenben a legjobbat szerették volna megadni gyermekeiknek. Igaz ugyan, hogy csak a nap meghatározott időszakában találkoztak gyermekeikkel, a vacsorákat és az utána lévő esti programot azonban igyekeztek közösen eltölteni.

Nevelési elvek

Az arisztokraták a nevelési elveket tekintve meglehetősen konzervatív nevelésben részesítették gyermekeiket, hiszen úgy vélték, hogy gyermekeik számára a rég bevált nevelési elvek a legmegfelelőbbek. Andrassy Katinka leírásában a századfordulóra jellemző nevelési elv a következőképpen fogalmazódott meg: „*Abban az időben a gyermekeiket legjobban szerető szülők is kötelességüknek tartották a gyermekek akaratát megtörni, engedelmességre és alázatra nevelni, körülbelül úgy, ahogy a vadlovakat törik be. Nem az volt a cél, hogy a gyermek boldog legyen, hanem illedelmessé és szőfogadóvá kellett formálni.*”¹⁹ Ezek voltak tehát szerinte a kívánatos elvek, melyeket egy gyermek nevelése során a szülőknek be kellett tartaniuk és ennek megfelelően ki kellett választaniuk a nevelőnőket és a tanítókat. Ha az utolsó mondatot figyelmesebben szemügyre vesszük, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szülők az arisztokrata létformához való igazodást fontosabbnak tartották, mint a gyermeki boldogságot.

A családok nevelési elvei között egymással megegyező kitételeket is találunk. A legfőbb közös elv a következetes nevelésre való törekvés volt, továbbá a családok fontosnak tartották, hogy gyermekeik a státusukhoz illő neveltetést kapjanak, illetve rangjukhoz méltóan viselkedjenek.²⁰

A nevelési elveket tekintve érdemes kiemelni gróf Zichy Eleonóra elképzelését, aki kipróbálta és megválogatta az új nevelési elméleteket-módszereket. A teóriákat és metódusokat elsőszülött gyermekén tesztelte, s ha az eredmény megfelelő volt, előszeretettel alkalmazta többi gyermekén is. Az egyik jellemző módszer megfontolása szerint a gyermekeknek minden reggel jéghideg vízű patakon kellett átgázolniuk; ezt a gyakorlatot Kneipp német professzor javasolta, s Wassertreten-nek nevezték el. Andrassy Katinka igen jónak tartotta e módszert, mert testvéreivel együtt sohasem voltak betegesek.²¹

Zichy Eleonóra roppant szigorú napirendet írt elő gyermekei számára, s annak a gyermekei, illetve a nevelőnők általi betartását szűrőpróbaszerűen ellenőrizte. Ha mulasztást észlelt, akkor büntette őket. Rendkívül érzékeny volt az utasítások be nem tartására, így például arra, ha a lányok fürdővíze melegebb volt az előírtnál, vagy ha hosszabb ideig öltözködtek az előírásban rögzítettnél. Nevelőnőitől tehát

¹⁸ ODESCALCHI 1987, 53.

¹⁹ KÁROLYINÉ 1985, 50.

²⁰ ODESCALCHI 1987, 17.

²¹ KÁROLYINÉ 1985, 23–24.

nem mást várt el, mint utasításai pontos végrehajtását. A gyermekek napi időbeosztása a következő volt: „*Fogmosás naponta háromszor: három perc. Kézmosás: négy perc. Öltözködés: hét perc. [...] Fésülködés: hat perc. Reggel hideg fürdő (15 fok Réaumur), este meleg fürdő (20 fokos Réaumur), öt-öt perc tölthető a fürdőkádban.*”²²

Az édesanya a napi időbeosztáson túl megszabta azt is, hogy milyen könyveket olvassanak fel a nevelőnők, majd később milyen könyveket olvashatnak el maguk a gyermekek. Szigorú cenzúra alá esett minden könyv, mielőtt a gyermekei olvasták volna. A kor szokásainak megfelelően előzetesen elolvasta azokat, és ha nem odaillő szavakat talált, akkor azokat egyszerűen áthúzta, hogy a nevelőnők zökkenőmentesen olvashassanak, ha pedig több oldal nem nyerte el tetszését, akkor egyszerűen összevarrta a lapokat. Mindezekből látszik, hogy nagyon odafigyelt lányai megfelelő nevelésére. Főképpen a nemiséggel, nemi étellel és szerelemmel kapcsolatos szavakat húzta ki a könyvből: „*nászagy, ágyas, fattyú, szerető, természetes gyermek*”²³ „*S ami a legfurcsább a dologban, olyan nagy tekintélye volt előtünk, hogy egyetlenegy esetre sem emlékszem, amikor felfejtettem volna a tüköt, tehát izgalmasan érdekes lapokat. Legfeljebb megpróbáltam kőzűjük kukucskaálni, ha lazán voltak összeférelve.*” – Írta Andrassy Katinka.²⁴ Mindezek ellenére két olyan könyv is Andrassy Katinka birtokába jutott, melyet nem lett volna szabad elolvasnia; az egyik könyv Tolsztoj Az Úr és a szolga című elbeszélése, a másik pedig Maria Baskircsev naplója volt, ami nagy hatással volt rá. Édesanyja a lányainak megengedte, hogy Goethe, Schiller, Corneille, Racine, Molière, Felix Dahn, Jókai Mór regényeit és német filozófusok írásait olvassák, s állandó olvasmányuk éveken keresztül a Faust volt.²⁵ A könyveket tudatosan választotta ki, hiszen arra törekedett, hogy lányai műveltek, a kor szellemi színvonalának megfelelően tájékozottak legyenek.

Nemcsak Zichy Eleonóra nevelte tudatosan, meghatározott elvek szerint lányait, hanem így tett gróf Edelsheim Gyulai Ilona (lásd. 6. kép) nevelőanyja is, aki szintén nagy figyelmet fordított a megfelelő neveltetésre. Ilona így ír erről: „*Mindig egyformán kellett öltözködnünk, és kis kereszték voltak ruháinkra varrva. En voltam a négyes számú, négy keresztet volt. Azt mondta, csak akkor vesznek bennünket észre, ha egyformán öltözünk. Az étkezések közben nem beszélhettünk, csak ha megkérdezték; meg kellett enni mindent a tányérunkról, és nem nézhettük meg előzőleg a komornyik által behozott tálakat. Ellamamival, nem lehetett vitatkozni, mindig neki volt igaz! Tudom, a maga módján szeretett bennünket és biztos volt abban, hogy értünk a legjobbat teszi. Nem volt elnézőbb Syával, saját lányával szemben sem, velünk egyformán kezelte őt.*”²⁶

Szigorú és következetes nevelési módszereket alkalmazott, kivételt még saját lányával sem tett, hiszen arra törekedett, hogy ne tegyen különbséget nevelt lányai és édesgyermeké között. Igaz ugyan, hogy Ellamama nem volt olyan szigorú, mint Zichy Eleonóra, ám annyiban mindketten hasonlítanak, hogy lányaik neveltetését a

²² Uo. 25.

²³ Uo. 21.

²⁴ Uo. 21–22.

²⁵ Uo. 22.

²⁶ EDELSHEIM GYULAI 2007, 29.

nevelőnők elveik alapján végezték. Ellamama egyébként igencsak szerette, ha lányai egyforma ruhába öltöznek, ami egyrészt felhívta az emberek figyelmét, másrészt egységet mutatott a lányok között.

6. kép. Gróf Edelsheim Gyulai Ilona

Forrás: Edelsheim Gyulai 2007, o. n.

Szinte kivétel nélkül minden memoárban találunk utalást arra, hogy a szülők nem tűrték meg a hazugságot és igazmondást követeltek gyermekeiktől. Az Andrassy családban büntetésképpen előfordult, hogy a hazugságon ért gyereket napokon keresztül bojkottálta a család, vagy bezárták egy sötét fülkébe.²⁷ Odescalchi Eugéniét is erre tanították szülei, sőt, arra is törekedtek, hogy gyermekeik származástól függetlenül mindenkivel tiszteltudóan viselkedjenek, ne legyenek irigyek és ne gyűlöljék sem egymást, sem pedig másokat.²⁸

Az arisztokrata családok tehát igyekeztek gyermekeiket a számukra leginkább megfelelő nevelési elvek alapján nevelni, gondolva itt Andrassy Katica édesanyjára és Ellamamára egyaránt. Végül összegzésképpen még egyszer leszögezhető, hogy a családi nevelés átfogó, közös vonásának tekinthető a hazugság büntetése és az igazmondás követése.

Magánnevelés

A vizsgált arisztokrata családok hagyományaiknak megfelelően magánnevelésben részesítették gyermekeiket, s e célból alkalmazták a nevelőnőket és a tanítókat, bár néhányan közülük már iskolába is jártak. A nevelőnők látták el a gyermekek nevelését. A családok törekedtek arra, hogy külföldi, angol, német, francia, valamint magyar nevelőnők egyaránt hozzájáruljanak gyermekeik szellemi fejlődéséhez. Az idegen nyelvű nevelőnőknek köszönhetően a gyermekek nyelvtanulása egész fiatal korban elkezdődött. A külföldi nevelőnők általában az iskolás kor eléréséig tanították az ifjakat. Ezt követően magyar nyelvű nevelőnőt és tanítót fogadtak fel. Előfordult az is, hogy a családban a testvéreknek ugyanazok voltak a nevelőnői, hiszen mikor az idősebbek nevelését már nem ők látták el, akkor elkezdtek foglalkozni a fiatalabb testvérekkel. Az arisztokrata családokra jellemző leginkább ez a nevelési forma, hiszen nekik megvolt a szükséges vagyonuk, palotáikban pedig jutott hely a nevelőnők elszállásolására is. A nevelőnők alkalmazásának egyik oka az volt, hogy az arisztokraták tudatosan el akartak különülni más társadalmi rétegektől,

²⁷ KÁROLYINÉ 1985, 50.

²⁸ ODESCALCHI 1987, 17.

másrészt pedig a ranghoz illő nevelést csak magánúton tudták biztosítani gyermekeik számára.

7-8. kép. Erba Odescalchi Sándor és ugyanő katonaiskolai egyenruhában

*Forrás: Erba Odescalchi
1991, 15.*

*Forrás: Erba Odescalchi
1991, 109.*

Az arisztokrata származásuk között igen ritka volt, hogy gyermekeiket egyáltalán nem részesítették magánnevelésben. Az általam vizsgált életutak közül ez csak egy esetben fordult elő, Erba Odescalchi Sándor hercegnél (lásd 7–8. kép). Szülei nem fogadtak fel mellé sem külföldi, sem magyar származású nevelőnőt. A család a világháború és a Tanácsköztársaság után úgy döntött, hogy inkább bentlakásos intézetbe küldi. Ennek valószínűleg praktikus okai voltak.²⁹ A többi elemzett családban azonban nevelőnők foglalkoztak a gyermekekkel, olykor még az iskolás kor alatt is, a nagyobbak mellé pedig magántanárokat fogadtak (vagy pedig iskolába járatták őket). A nevelőnők résztvevői voltak a családi programoknak, eseményeknek is, gyakran kísérték el neveltjeiket és családjukat a különféle közös programokra. Erről Andrassy Katinka is említést tesz, s hozzáteszi, hogy a családi hierarchia még ilyenkor sem bomlott fel, elől ment a legidősebb gyermek a nevelőnőjével, s őt követték a többiek a születési sorrendet betartva.³⁰

Nemeskéri Kiss Margit³¹ (lásd 9. kép) mellé 10–11 éves korában német nevelőnőt fogadtak fel, akivel nem volt jó a kapcsolata, s hamarosan meg is váltak tőle. A nevelőnő hazugsággal vádolta tanítványát, bezárta a toronyszobába, s büntetésként

²⁹ ERBA ODESCALCHI 1991, 62.

³⁰ KÁROLYINÉ 1985, 33.

³¹ Nemeskéri Kiss Margit (1891–1973) félig arisztokrata származású, hiszen édesanyja, Szapáry Vera grófnő volt, édesapja azonban polgári származású (Nemeskéri Kiss Pál). Kéziratának kiválasztása ennek ellenére azzal indokolható, hogy nemcsak a származása révén kötődött (félig) az arisztokráciához, hanem mert az arisztokrata hagyományoknak megfelelő neveltetésben részesült. Első férje, gróf Bethlen Károly hősi halált halt az első világháborúban. Margit később újból férjhez ment: az altábornagy Száhlender Bélához. (NEMESKÉRI KISS 2007, 286.)

a füzetbe németül ötszázszor akarta leíratatni, hogy „hazudtam”. Igen talpraesett és leleményes gyermek lévén azonban Margit megszökött a „fogságból”, elbújt, s csak egy nap múlva tért haza. Azért is tartottam fontosnak megemlíteni ezt az esetet, hogy lássuk, hogy a nevelőnők egy-egy sarkított helyzetben hogyan próbáltak meg viselkedni. Margitnak egészen más volt a kapcsolata másik nevelőnőjével. Andrásfi Rózát nagyon megszerette, mert ő rájött arra, hogyan kell bánni az eleven Margittal. Megállapodtak abban, hogy ha időben elvégzi a teendőit, akkor jutalomként könyveket ad neki, amelyeket olvashat. Ezek a könyvek nem magyar, hanem angol, francia és német nyelvűek voltak. Miközben idegen nyelven olvasott, fejlesztette a szókincsét, tökéletesíthette nyelvtudását.³² Ebben az esetben láthatjuk, hogy a nevelőnő nem szigorral közelített neveltje felé és nem azt sugallta, hogy mivel ő a nevelőnő és idősebb is, ezáltal joga van ítélkezni neveltje felett, hanem törekedett a jó kapcsolat kialakítására. Nem az arisztokráciára inkább jellemző tekintélyelvű nevelési módszerrel tudta kellőképpen motiválni a növendékét, hanem együttműködést felkínálva, úgy, hogy ő azt ne érezze tehernek. A könyvek kiválasztása tudatos volt, olvasásuk révén szókincsét és látókörét egyaránt fejlesztette, így jó módszernek bizonyult az érdeklődés fenntartására. Azáltal, hogy ilyen kapcsolat jött létre közöttük, eredményesebb volt a tanulás is, hiszen a tanulás folyamatát oldott hangulat, illetve egyfajta partneri kapcsolat és játékoság kísérte végig.

9. kép. Nemeskéri Kiss Margit

Forrás: Nemeskéri Kiss 2007, 3.

Andrássy Katinkának (lásd 10. kép) német, angol, francia nevelőnője volt. Esetében is láthatjuk, hogy a nevelőnők kiválasztásánál törekedtek arra, hogy a gyermekek különféle nyelveket anyanyelvi szinten tanuljanak meg. Mivel a különféle nemzetiségű nevelőnők gyermekkorban kerültek a családhoz, a lányok könnyen megtanulták a nyelveket, s ennek hasznát vették a későbbiek során. Katinka angol nevelőnője Miss Hill volt.³³ Először angolul tanult meg, s csak ezután magyarul. Ez

³² NEMESKÉRI KISS 2007, 37-41.

³³ KÁROLYINÉ 1985, 18.

azért is volt lehetséges, hiszen nem édesanyja, hanem Miss Hill foglalkozott vele, aki, mivel magyarul nem tudott, angolul beszélt Katinkához. Idősebb testvéreinek a nevelésével Fräulein Stahl bízta meg, akit Katinka Lalatájnak hívott. Így ír róla: „szerfelett hiszékeny volt, könnyű volt rászédni, s így gyakran vált elég kíméletlen tréfáink áldozatává. Nagyon félénk volt és nagyon falánk...”³⁴

Katinka nevelőnője volt Mrs. Mead is, akinek a családban különleges helye és nagy tekintélye volt. Azt írja, hogy „el sem lehetett képzelni, hogy Mrs. Meaddal tiszteletlenül viselkedjék az ember.”³⁵ Később aztán Lalatáj nevelte, tanította, akinek nem volt egyszerű dolga vele, hiszen nem egy átlagos lánygyermekkel állt szemben. Katinka minden eszközzel próbálta a nevelőnők dolgát megnehezíteni, nem volt könnyű megtalálni vele a közös hangot. Gyakran tette fel a „miért”-tel kezdődő kérdéseit; mint minden gyermek, Katinka nagyon kíváncsi természetű volt és szeretett önállóan gondolkodni. A készen kapott válaszokat nem fogadta el rögtön, hanem megpróbálta megérteni, mindennek az értelmét keresni. Ezért is volt nehéz dolguk vele a nevelőnőknek és később a tanítóknak, tanároknak.

Katinka neveltetéséhez és tanításához tevékenyen hozzájárult a német származású Fuhrmann Irén, aki eleinte társalkodónő volt a családnál, s csak később lett nevelőnő. Német filozófiát tanított az Andrassy család lányainak, s Schopenhauer, Kant és Nietzsche műveit olvastatta Katinka nővéreivel, később pedig Katinkát tanította, s még sikerült az elismerését is kivívnia egy Oscar Wilde aforizmával. A kezdeti nehézségek után sikerült jó kapcsolatot kialakítania vele, s megindult az érdemi tanulás is. Katinka kezdetben ugyanis nagy ellenszenvvel fogadta.³⁶

Húga nevelőnője, Miss Cooney ír származású volt.³⁷ Őt és Lalatájt családtagként kezelték. Miss Cooney időnként megfenyegette Káját (testvérét, Klárát) rossz magaviselete miatt, de a fenyegetést tett sohasem követte, már csak azért sem, mert a családban szigorúan megtiltották, hogy a lányokat verjék. Inkább más büntetést találtak ki. Így fordulhatott elő, hogy Katinkának burgonyazsákból készült ruhát kellett viselnie.³⁸ A lányok francia nevelőnője Mademoiselle Robert volt, aki az első világháború kitörése után elsőként hagyta el az Andrassy házat, s tért vissza Franciaországba, Rouenba.³⁹ Láthatjuk tehát, hogy a külföldi nevelőnőkben nem volt hiány az Andrassy családban, magyar származású nevelőnőt mégsem alkalmaztak.

10. kép. Andrassy Katinka előadóként

Forrás: Károlyiné 1985, o.

³⁴ Uo. 37.

³⁵ Uo. 48.

³⁶ Uo. 53–55.

³⁷ Uo. 151.

³⁸ Uo. 49.

³⁹ Uo. 156.

Francia nevelőnőt alkalmazott a Széchenyi család is, mégpedig Mlle Mathilde személyében, aki történelmet és zenét oktató tanítványainak. Széchenyi Ilona Fräulein Else német nevelőnőjére türelmes, kiegyensúlyozott, kedves teremtként emlékszik vissza, aki több mint tizennyolc éven keresztül szolgált náluk és oktatta a gyermekeket. Nagyon szerették őt, s ez a szeretet kölcsönös volt. Ugyanakkor ebben a családban is elég gyakran váltották egymást a nevelők és a tanárnők. Széchenyi Ilona jó szívvel emlékszik vissza Ilona Bourgeot Cecille kisasszonyra is, aki mielőtt távozott volna, búcsúzóul kedves könyvvel ajándékozta meg őt. Az angol nyelv tanítására először Deerham kisasszonyt fogadták fel, de mivel módszerei nem bizonyultak a legsikeresebbeknek (a szünidőben angol mondatokat ismételtettek, és úgy tanulták a nyelvet), ezért elbocsátották, s helyette egy másik tanárnőt fogadtak fel Rose kisasszony személyében.⁴⁰

Széchenyi Ilona a hagyományt folytatva férjével, gróf Károlyi Viktorral gyermekeik mellé is nevelőket fogadtak fel, hiszen számukra természetesnek tűnt, hogy gyermekeiket magánnevelésben részesítik. Lajos fiuk is megemlíti angol, valamint német nevelőjüket. Érvel a magánnevelés mellett, hisz ebben az esetben a tanár csak egyetlen diákra összpontosítja figyelmét, ellenben az iskolában előfordul, hogy egyszerre harminc gyerekkel is törődnie kell.⁴¹ Kétségkívül ez a legnagyobb előnye az otthoni tanulásnak, hátránya azonban, hogy a gyermek nem érintkezik, ismerkedik a kortársakkal. Az arisztokraták e hiányosságot más családok gyakori vendégül látásával pótolták, s odafigyeltek arra, hogy gyermekeiknek legyenek játszótársaik.

Odescalchi Annának (Nini) saját angol nevelőnője volt Miss Lawrence személyében. Mivel Odescalchi Eugénie és fiútestvére, Károly között nem volt nagy a korkülönbség, sokáig együtt tanultak francia és német nevelőnőikkel. Az arisztokraták gyermekei – Eugénie szerint – „nyilvános iskolába akkor még nem jártak”.⁴² Ez ugyan nem volt teljesen igaz, akkoriban azonban még körükben valóban elterjedt volt az otthoni nevelés. Károly és az ő nevelése később elvált, hiszen bátyja magyar nemzetiségű tanárt kapott.

Eugénie azonban németül és franciául tanulta az iskolai tárgyakat, magyarul csak írni és olvasni tanult. Az ő nevelőnője Fräulein von Wendeler volt, akit csak Mádi-nak becéztek. Eugénie így írt róla: „Ő volt az, akit mind között a legjobban szerettünk. Többet jelentett számunkra nevelőnőnél: nemcsak tanított, de a barátnőnk is volt. Minden problémát meg lehetett vele beszélni, és mindent megértett.”⁴³ A jó kapcsolatot mutatja, hogy Eugénie még több mint 80 év távlatából is szeretettel emlékezik rá. A nevelőnő nem úgy tekintett a gyermekekre, mint növendékekre, hanem, mint saját gyermekeire. Nemcsak tanított, nevelt, hanem ténylegesen is foglalkozott a gyermekek érzéseivel, bátran fordulhattak hozzá bármilyen kérdéssel, melyekre igyekezett mindig kielégítő és pontos választ adni. A nevelőnőnek nem feltétlenül csak az volt a

⁴⁰ KÁROLYI SZÉCHENYI 2005, 15–16.

⁴¹ Uo. 14.

⁴² ODESCALCHI 1987, 29.

⁴³ Uo. 32.

dolga, hogy különféle nyelvekre tanítson, hanem, hogy növendékeit az életre is nevelje. Fräulein von Wendeler mielőtt az Odescalchi családhoz került volna, Lippe hercegnéknél dolgozott, s Lippe hercegné ajánlotta a család figyelmébe a kitűnő bizonyítvánnyal rendelkező hölgyet.⁴⁴

Odescalchi Eugénie férjét, báró Liphay Bélát kezdetben német és francia nevelőnők vették körül, majd őket felváltva kerültek a család szolgálatába magyar nevelőnők.⁴⁵ Gyermekük nevelését – miután azok Svájcból hazaérkeztek – magántanárra bízta, azonban a szülők gyermekek mellé ugyanúgy igyekeztek nevelőnőt is fogadni, mint ahogyan az ő szüleik is tették. A későbbiek során lehetőségük már nem volt erre, de amíg tudták, magánnevelésben részesítették őket; egy idős tanár úr foglalkozott velük, később pedig magyarországi iskolákba jártak.⁴⁶ A legkisebb gyermek, Bandi már akkor fejezte be az általános iskolát, amikor Magyarországon éltek; ő egészségügyi problémái miatt lett magántanuló. A gimnáziumba először származása miatt nem vették fel, az érettségit utóbb mégis megszerezte.⁴⁷

11. kép. Gróf Nádasdy Tamásné hét gyermekével. 1917 k.

Balról jobbra: Ferenc, Ilona, Kata, László, Orsolya, Nádasdy Tamásné, Tamás.

Forrás: Bányai 2007, 6.

Gróf Nádasdy Ferenc (lásd 11. kép) neveltetését a szülői és az arisztokrata hagyományoknak megfelelően nevelőnők és magántanárok látták el. Angol nevelője Mr. Linner volt, rajta kívül egy német nevelőnő németre, egy román származású gyermeklány pedig franciára oktatta. Annak ellenére, hogy nem francia származású nevelőnőt alkalmaztak, a család törekedett arra, hogy gyermekeik a diplomácia nyelv-

⁴⁴ Uo. 32–33.

⁴⁵ Uo. 131–132.

⁴⁶ Uo. 247–248., 260., 262–263.

⁴⁷ Uo. 344., 361.

vét is megtanulják. Mikor már elérték az elemi iskolás kort, magyar – ahogyan fogalmaz –, „*bentlakó tanítónők*”⁴⁸ kezébe került az oktatás-nevelés feladata; az 1910-es években Sajó Rózsi és Sajó Mária, az 1920-as években Jády Gizella gondoskodott a gyermekek intellektuális fejlődéséről, végül a középfokú oktatás feladatát Molnár Antal⁴⁹ gimnáziumi tanár látta el. Az elemi vizsgákat a nádasladányi iskolában tették le, később pedig egy budapesti gimnáziumban vizsgáztak magántanulóként. A Nádasdy uradalomban és erdőkben kirándulva szinte úgy tanultak, hogy észre sem vették azt. Nádasdy Ferenc gyermekei szintén magánnevelésben részesültek, egy német nevelőnő segítségével tanultak meg németül, a hittan oktatásával pedig apjuk tanárát, dr. Molnár Antalt bízták meg.⁵⁰ Esetükben is láthatjuk, hogy noha a gyermekek már az 1930-as években születtek, a szülők igyekeztek a főúri hagyományokat betartva neveltetni őket.

A gróf Edelsheim Gyulai család szintén nagy gondot fordított arra, hogy gyermekeik megfelelő nevelésben részesüljenek. Rendszerint négy nevelőnő tartózkodott otthonukban, mindegyiknek megvolt a feladata: „*A magyar tanárnő a rendes iskolai tantárgyakat tanította, míg a többiek nyelvekre, történelemre és művészetekre oktattak bennünket. Papi tanított minket földrajzra, és azokat az órákat nagyon szerettem, mert játékosan tanított. Egy könyvből találmokra betűt választottunk, és öt percet adott arra, hogy e kezdetűvel leírjuk az összes országot, várost, folyót vagy hegyet, mely eszünkbe jut.*”⁵¹ A három másik nevelőnő angol, francia és német nemzetiségű volt. Külön kiemeli angol nevelőnőjét, Kate Mastersont, akit Missynek szólítottak. Nagyon szerették őt, kedves volt, gyermekdalokat énekelt nekik, közös varrást, játékot szervezett a lányoknak, vagy pedig felolvasott nekik. Úgy gondolta, hogy mindenben az angol módszer a legjobb, amit ő szülőhazájából hozott, s alkalmazott a nevelés során: „*Úgy tanultunk angolul Missytől, hogy észre sem vettük. De e korai években anyanyelvünk mellé – minden nehézség nélkül – a németet és a franciát is feleltük.*”⁵²

Az arisztokraták igyekeztek gyermekeiket már igen korán többféle nyelvre taníttatni, hiszen ez számukra roppant fontos értéknek jelent meg, s ezért törekedtek külföldi nevelőnőket alkalmazni. Mivel a diplomácia nyelve a francia maradt, lehetőleg elsőként francia nevelőnőket fogadtak fel, hiszen tudták, hogy mennyire nehéz nyelv, és ilyenkor sokkal könnyebben megy a nyelvtanulás, mint később.

Iskolai nevelés

Az általam vizsgált arisztokrata családok gyermekeiket nemcsak magánnevelésben részesítették, hanem előfordult, hogy nyilvános iskolába jártak, még ha néhány esetben ez csak egy rövid időszak is volt. Egyedüli kivétel Erba Odescalchi Sándor

⁴⁸ BÁNYAI 2007, 15.

⁴⁹ Katolikus pap, görög nyelv-történelem szakos gimnáziumi tanár. 1922-ben került a Nádasdy családhoz, hogy a gyermekeket oktassa.

⁵⁰ BÁNYAI 2007, 15–19.

⁵¹ EDELSHEIM GYULAI 2007, 31.

⁵² Uo. 32–33.

herceg, aki már 6 éves korától iskolába járt. A szülők az iskolákat megválogatták: kiválasztották, mely intézmény nevelési felfogása felel meg az általuk elvártaknak.

Képzőművészeti iskolák

Nemeskéri Kiss Margit tizenkét évesen (1903-ban) a pesti Sacré Coeur Leánynevelő-intézet félbennlakó diákja volt. Ebben az időben családjával Pesten tartózkodott, melynek célja az volt, hogy felkészüljön az elsőáldozásra.⁵³ Margitnak otthon esténként azokat a tárgyakat kellett tanulnia, amelyekből gyengébb volt. Ő tehát járt egy ideig nyilvános tanulóként iskolába, de magánnevelésben is részesült. Heti háromszor tanították pesti reáltanárok, hogy tanulmányi előmenetelét segítsék.⁵⁴ Történelemre Marczali Henrik tanította, két éven keresztül, aki igyekezett a magyar történelmet úgy megtanítani, hogy gyakran kultur- és világtörténelmi eseményeket is kapcsolt hozzá. Nagyon sajnálta, hogy Póli, Marczali Henrik lánya leérettségizett, mert ezután már nem tanulhatott Marczalitól. Margit szülei várakozásaival ellentétben vonzalmat érzett a festészet iránt. Tehetségesnek is bizonyult, s sikerült édesapját meggyőznie, hogy finanszírozza festészeti tanulmányait. Éppen ezért hetenként egyszer rajztanárnő járt hozzá, majd édesapja engedélyével beiratkozhatott Wilmann Róbert rajziskolájába.⁵⁵ Ekkor a gimnázium hetedik–nyolcadik osztályos tanulója volt; minden nap vonattal ment fel Pestre, s az út alatt tanult. Itt tanulta meg azt, hogy miképp kell látni a természetet, legalábbis a korabeli képzőművészeti látáskonvenciók szerint. A rajziskola mellett továbbra is folytatta gimnáziumi tanulmányait, majd az iskola elvégzését követően kizárólag rajzzal és festéssel foglalkozott. Münchenben két éven keresztül Kuro mester tanítványa volt, aki sokat segített neki, bár nagyon szigorú időbeosztást és nagy figyelmet követelt növendékeitől.⁵⁶ Ekkor már elmúlt húsz éves. Évekkel később ismét visszament Münchenbe tanulni; ekkor a három hónapos kurzus vezetője Mallier volt, aki az anatómiát oktatta.⁵⁷ A későbbiekben, immár anyaként, Dachauban folytatott festészeti tanulmányokat, majd rendkívüli hallgatóként beiratkozott az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolára.⁵⁸

Gróf Széchenyi Ilona Nemeskéri Kiss Margithoz hasonlóan szintén nagy érdeklődést mutatott a művészetek, a festészet iránt, e vonzalom már hétéves korában jelentkezett nála. Burckhardt úr tanította őt festészetre, s sokat segített az ifjú Ilonának.⁵⁹ A magántanulás után Budapesten, s Margithoz hasonlóan Münchenben képezte magát tovább; kitűnő portrékat, táj- és állatképeket, valamint csendéleteket

⁵³ NEMESKÉRI KISS 2007, 41. (Noha Nemeskéri leánygimnáziumként beszél erről az iskoláról, feltehetőleg a rend István úti [ma Ajtósi Dürer sor] polgári leányiskolájába járt. A Sacré Coeur Sophianum leánygimnáziumát ugyanis csak 1914-ben alapították.)

⁵⁴ Uo. 42.

⁵⁵ Uo. 53.

⁵⁶ Uo. 77.

⁵⁷ Uo. 93.

⁵⁸ Uo. 171–177., 180–183.

⁵⁹ KÁROLYI SZÉCHENYI 2005, 24–25.

készített.⁶⁰ A család a II. világháború alatt emigrált, s Ilona igen nagy hasznát vette a festészetnek Ausztriában, hiszen festőként alkalmazták az amerikai megszállási zónában. Amikor innen távozni kényszerült, Svájcban is festészettel kereste a kenyerét.⁶¹

Leánynevelő intézmények

Ahogy láthattuk, Nemeskéri Kiss Margit a Sacré Coeur leányiskolájába járt. Andrassy Katinka édesapja halála után a Notre Dame de Sion budai leányiskolájába⁶² került, 1909-től 1913-ig tanult ott. Aki gyermekkorától kezdve otthon nevelkedett, s magánnevelésben részesült, annak igen nehéz lehetett megszokni a bentlakásos iskola rendjét, a rideg hálóteremet, a tanterv szerinti merev tanulmányi rendet és diáktársai olykor zavaró megjegyzéseit. Saját bevallása szerint meglehetősen nehéz természete volt, s így még nehezebben illeszkedett be. Egy vadló befogásához és megszelídítéséhez lehetne hasonlítani Katinka és az iskola kapcsolatát. A tanítási mód szerfelett különös volt számára, hiszen hosszú szövegeket kellett szó szerint memorizálniuk, s ha valaki tévesztett, akkor megkapta a „szekundát”.⁶³ Annak, aki már gyermekkorától kezdve igyekezett mindennek a lényegét és értelmét keresni, valóságos szenvedés lehetett e reprodukív-mechanikus tanulási stílus.

A második évben már sokkal felszabadultabb lett, s játékokban, csintalanságban elősők között volt.⁶⁴ Családja nem volt mélyen vallásos, s az ebből adódó konfliktus még inkább nehezítette beilleszkedését az iskolába, és jó kapcsolat kiépítését a társaival. A magyar tanárnő által tanított tantárgyakból: történelemből, irodalomból és matematikából jó eredményeket ért el. Barátnőjével, Kállay Helénnel közösen jelentettek meg egy havi lapot, melynek a címe Csirkelap volt. A szépirodalmi művek Andrassy Katinka tollából származtak, a filozófiai cikkeket pedig Kállay Helén írta. A lapot kézzel írták. Az apácák azonban hamarosan felfedezték és elvették az addig megjelent számokat.⁶⁵ Mindez tiltott dolog volt az iskolában, s az apácák nem nézték jó szemmel a diákok önálló tevékenységeit. A zárdaiskolában szóba került a nemiség témája is; anyja ettől féltette leginkább Katinkát, az iskolában pedig csak titokban lehetett erről beszélni, de így is állandó témául szolgált: a lányok egymás között a fiúkról és flörtjeikről szerettek igazán szót ejteni.⁶⁶

Az iskolai évek (1909–1913) után Andrassy Katinka otthon folytatta tanulmányait: Angyal Dávid irodalomtörténetre, Marczali Henrik pedig történelemre tanította.⁶⁷ Nemeskéri Kiss Margithoz hasonlóan ő is pozitívan ír a történelem órákról, melyek figyelemfelkeltőek voltak. Mivel érettségi vizsgát nem tett, nem iratkozhatott be az

⁶⁰ Uo. 5.

⁶¹ Uo. 158–167.; 175–177.

⁶² Uo. 80. Az iskolába a középosztály felső rétegiből származó lányok jártak, katonatisztek, magasabb rangú állami tisztviselők gyerekei. Ő volt egyedül arisztokrata származású.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo. 88–89.

⁶⁶ Uo. 90.

⁶⁷ Uo. 102.

egyetemre. Csak a felsőbb leányiskola négy osztályát végezte el. Lehetősége lett volna arra, hogy háromévi tanulás után könyvelőnő vagy üzletvezető legyen. Édesanyja és annak férje, Duci bácsi nem ellenezte a tanulást, viszont akkoriban nem volt megszokott és általánosan elfogadott dolog, hogy egy arisztokrata származású fiatal hölgy bármilyen szakmát tanuljon. Mégis felfogadtak mellé egy fiatal egyetemi házitanót, hogy a nyári hónapokban felkészítse a könyvelőnői, üzletvezetői vizsgákra. Leginkább a matematikát kellett tanulnia. Noha a világ legunalmasabb munkájának tartotta a könyvelői, kereskedelmi tisztviselői pályát, a függetlenség reménye miatt valamilyen szinten mégis vonzóvá vált számára.⁶⁸

Odescalchi Eugénie (lásd 12–13. kép) Andrásy Katinkához hasonlóan rövid ideig szintén zárdaiskolában nevelkedett, amikor nővére férjhez ment, édesanyja pedig a bécsi szanatóriumba került gyógykezelésre. Két intézmény, a pressbaumi Sacré Coeur és a bécsi szaléziánusi nővérek zárdaiskolája⁶⁹ közül édesanyja az utóbbit választotta. Mivel év közben kérték a felvételt, segítséget kértek Ferenc József legfiatalabb leányától, Valéria főhercegnőtől. A zárda főnöknője örömmel teljesítette Valéria főhercegnő kérését. A főnöknőt Soeur Marie Gabrielle-t mamának kellett szólítani a bentlakóknak. A főnöknő különös helyet foglalt el Eugénie szívében, amit többek között az bizonyít, hogy harmadik kisfia megszületésekor elment a zárdába, hogy bemutassa neki a jövevényt. A főnöknő mindenkinek odament esténként az ágyához, hogy jó éjszakát kívánjon, s hogy egy kis keresztet rajzoljon a homlokára; ezzel könnyítette meg nekik az ottani életet, így feledtetve honvágyukat. A reggeli ébresztésnek megszokott rendje volt: „Amikor elhangzott az »Au nom de Dieu« – »Isten nevében« – köszöntés, ... felhangzott a második jelzés, »Faites vos prières« – »Imádkozzunk!« –: egy »Avé«-t kellett elmondani... hamarosan követte a harmadik utolsó felszólítás: „En rang et en silence« – »Csendben sorakozni!«” – Emlékezik vissza Eugénie.⁷⁰

12. kép. Odescalchi Eugénie

Forrás: Odescalchi 1987, o. n.

⁶⁸ Uo. 134–135., 137.

⁶⁹ Bécsben a Rennweg 10. szám alatt működött, főleg az előkelő lányok jártak ide.

⁷⁰ ODESCALCHI 1987, 54.

Az első reggel nagyon nehézkesen ment az öltözködés Eugénié-nek, ezért még aznap elhatározta, hogy éjszaka felkel, felöltözik. A reggeli ébredéskor az első között készült el. Azonban egyik reggel a tisztelendő anya megkérdezte, mi az oka annak, hogy ilyen gyorsan elkészül, s válaszul azt felelte, hogy esténként felébred, hogy reggel időben kész legyen. A főnöknőt nagyon meglepte a válasz és azt felelte, hogy esténként aludni kell, az öltözködést pedig majd előbb-utóbb megszokja. Attól kezdve esténként nem kelt fel, és hamarosan megszokta a rendet. Számára is szokatlannak voltak kezdetben a szerzetesi iskola szokásai, akárcsak Katinkának, de mivel Eugénie nem volt olyan „vad” természetű, mint ő, hamarabb megszokta az iskolát, amely valószínűleg kevésbé is volt szigorú. Szerette a zárdaiskolai életet és igyekezett minél hamarabb hozzászokni a szokásokhoz: „A növendékek közt is igen jó szellem uralkodott. Fegyelmezettek és önmagukkal szemben igényesek voltak. Tanárnőimet kivétel nélkül szerettem. Természetesen voltak fokozatok, Soeur Marie Gabrielle-re, a »mamára«, a növendékek főnöknőjére, szinte rajongással és áhítattal néztem föl.”⁷¹ Neki mindenkihez volt egy jó szava és igyekezett „anyjuk helyett, anyjuk lenni”. Úgy kezelte őket, mintha saját gyermekei lettek volna mindannyian; azt tapasztalhatjuk, hogy a bécsi szaléziánus nővérek zárdejában is fontos volt a rend, a fegyelem, de mégis, mintha szeretetteljesebb kapcsolat alakult volna ki a nővérek és a növendékek között.⁷²

13. kép. Odescalchi Eugénie gyermekeivel. 1934

Forrás: Odescalchi 1987, o. n.

Az iskolában a növendékek az érdemjegyeknek megfelelően különböző színű szalagokat kaptak: „A zárdejában az érdemjegyeket havonta, minden első vasárnapon osztották ki. A jegyek minősége szerint vállunkra tűzve megkaptuk az ezekért járó szalagot. A fehérek jelentette a mindenben kitéűnő jegyet. A lila a nagyon jót, a zöld pedig a megfelelőt. Néha fehérek csokrot is

⁷¹ Uo. 56.

⁷² Uo. 56–57, 61.

*keaptam, de többnyire lilát; zöldet soha.*⁷³ E mai szemmel szokatlannak ható módszer mögött többféle gyakorlati megfontolás is megbújt. Egyrészt ösztönözte a diákokat arra, hogy jobban tanuljanak, hiszen mindenki számára a fehér szalag jelentette a kívánatos célt. Másrészt a kitüntetés szerepét is betölthette a kis fehér szalag, s büszkeséggel viselte azt a tanuló, jelezve társai számára, hogy ők is képesek lehetnek, sőt, képesek is arra, hogy elnyerjék a fehér szalagot. Eugénie a jó tanulók közé tartozott, s ennek megfelelően többnyire a lila színű szalagot viselte. A tanároknak a szalagok színe szerint könnyebb volt megkülönböztetni a lányokat, s így könnyebben ösztönözhatték a rosszabbul tanulókat azzal a reménnyel, hogy ők is kaphatnak lila színű szalagot, nem csak zöldet. De nem pusztán előnye volt a szalag viselésének, hanem hátránya is, hiszen egyes tanulókat – ahelyett, hogy ösztönzött volna a jobb tanulásra – a megelégedettség érzése kerítette hatalmába, továbbá a társak akár ki is közösihettek valakit maguk közül a nem kellőképpen magas színvonalú tanulmányi eredmény miatt.

A zárdában a nővérek ügyeltek arra, hogy méltón megünnepeljék a jeles ünnepeket, például a karácsonyt. Két karácsonyestét is rendeztek: az egyik az „Eltern Christbaum”, a másik a „Kaisers Christbaum” volt. A szülők karácsonyán a szülők és a fiútestvérek is részt vehettek, s megajándékozták gyermekeiket, testvéreiket. A „Kaisers Christbaum” alkalmával Ferenc József császár karácsonyfája alatt ott állt az a sok ajándék, amelyet a növendékeknek küldött. De nemcsak a karácsonyt ünnepelték meg, hanem a farsangot is.⁷⁴ Eugénie nagyon szerette az iskolát, s jó szívvel emlékezett vissza az itt töltött időre, s sajnálattal vette tudomásul, hogy betegsége után már soha nem tér vissza ott tanulóként a bécsi szaléziánus nővérekhez.⁷⁵

Fiúnevelő intézmények

Erba Odescalchi Sándor herceg az egyetlen a vizsgált arisztokraták közül, aki soha nem részesült magánnevelésben. Már hatévesen (1920) a Szent József Fiúnevelő Intézet⁷⁶ lakója lett. Nem szerette ezt az intézetet, mert ahogyan írja, itt gyerekek vették körül, ő pedig a felnőttek társaságához volt hozzászokva. Az intézetben nevek helyett számokkal azonosították a gyerekeket. Sándor száma a 44 lett.⁷⁷ Ezt a számot belevarrták a fehérneműjükbe, s ha valamilyen rosszaságot követtek el, akkor azt ez alapján jegyezték fel. Egy hatéves gyermek számára igen furcsa lehetett, hogy nevük helyett számokkal azonosították őket. A számok alapján a tanítók nem tudtak különbséget tenni a gyermekek között származásukra vonatkozóan, hiszen a szám egyfajta egyenrangúságot fejezett ki közöttük. A tanítás egyéb szempontok szerint is rendkívül szigorú rend szerint zajlott – erről Sándor lejegyzéseiből is informálódhatunk, hiszen pontosan leírja többek között, hogy mire tanították meg

⁷³ Uo. 59.

⁷⁴ Uo. 60.

⁷⁵ Uo. 61.

⁷⁶ ERBA ODESCALCHI 1991, 61–62. Francia alapítású katolikus tanítórend vezette, a budapesti Istenhegyen.

⁷⁷ Uo. 62.

őket már rögtön az elején: „... *mindjárt az első órán megtanították arra, hogy csak kétféle ülés lehetséges: »Padra kéz« vagy a »Hátra kéz«, ahogy a tanító testvér megszabja.*”⁷⁸

A tanulókat megtanították írni, olvasni, számolni, s katolikus intézetről lévén szó különösen fontos szerepe volt a vallásnak, a hitoktatásnak. A bentlakó gyerekek vasárnaponként rövid időre hazamehettek a szüleikhez, délután azonban vissza kellett térniük az intézetbe. Már a hatéves gyermekeket is katonás rend és fegyelem vette körül, amit Sándor nehezen szokott meg – tudott ugyan alkalmazkodni az előírt szabályokhoz, de sohasem érezte magát „otthonosan” az ilyen jellegű intézményekben.

Tanítói közül kiemeli Gebhardt testvért, aki osztályfőnöke volt. Ő magyarázta el a hatéves fiúknak, hogy mi a különbség a bocsánatos és a halálos bűn között. Húsvét alkalmával feltámadást ábrázoló kinyitható képet kapott tőle, amit sokáig megőrzött. Másik kedves osztályfőnöke Róbert testvér volt, akit a legjobb tanítónak tartott.⁷⁹ Az intézetben megtanulta azt, hogy mi az önállóság, az önfegyelem és az önmegtartás. Családja, mint már korábban említettük, nem fogadott mellé házitánítót. Tanulmányait illetően teljes mértékben magára volt hagyva. Önmaga osztotta be az idejét, hogy mikor és mennyit tanul. Már nem gyerekként bántak vele, hanem mint egy ifjúval, akinek megvan minden képessége ahhoz, hogy az idejét saját magának ossza be.

Három év után kivették az intézetből és a lakóhelye közelébe, a Szentkirály utcai népiskolába (1923) írárták be. A Szent József Intézetben több olyan ismeretre is szert tett, amit itt a negyedik elemiben tanítottak: „*a Szent József intézet sokkal szigorúbb és alaposabb volt, itt nekem negyedik elemiben semmi új tanulnivalóm nem lett, az egész anyagot én már az előző években tanultam, játék volt itt is a legjobb bizonyítványt szereznem.*”⁸⁰ Az idézetből is látszik, hogy nemcsak szigorú rendet, fegyelmet követeltek a bentlakó diákoktól a Szent József Intézetben, hanem a tananyagot tekintve is nagyobb volt a követelmény, mint a népiskolában. Sándort nagy örömmel töltötte el, hogy újból otthon lakhat, és ebben a környezetben sokkal jobban ment neki a tanulás, főleg, mert szinte csak ismételnie kellett. Az otthon melege volt az, ami a legjobban hiányzott neki az intézetben eltöltött évek alatt.

A IV. osztály elvégzése után szülei ismét egy jó hírű intézetben szerették volna őt taníttatni, mégpedig az Ausztriában található jezsuita gimnáziumok egyikében, Kalksburgban vagy Feldkirchben. De elutasító választ kaptak, mert német nyelvtudás nélkül nem tudták felvenni.⁸¹ Itt látszik a különbség a magánnevelés és az intézeti nevelés között, hiszen a magánnevelés során a szülők külföldi nevelőnők segítségével taníttatták gyermeküket nyelvekre, míg ez hiányzott az iskolarendszerbe bekapcsolódott gyermekek esetében. Így aztán Sándor a budapesti piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait. Mivel egy igen jó hírű iskoláról volt szó, a túljelentkezés miatt felvételi vizsgán kellett részt vennie.

⁷⁸ Uo. 63.

⁷⁹ Uo.66.

⁸⁰ Uo. 67.

⁸¹ Uo.

A jól sikerült felvételit követően az iskola diákja lett (1926). Osztályának létszáma kezdetben 72 fő volt. Osztályfőnöke dr. Bartha György volt, akiről visszaemlékezésében a következőképpen ír: „Bartha tanár úrnak is a tanárság annyira lényévé vált, hogy nem volt magánélete és még tanártársaival szemben sem tudott egy pillanatra sem »nem tanár« lenni. Tanítványainak tanulmányi színvonala volt életének vezérfonala. Tantárgyán és a tanuláson kívül semmi másra nem vetett tekintetet. Ellenezte, hogy osztályának tanulói cserkészek legyenek, vagy bármi mást csináljanak a tanuláson kívül. Viszont tantárgyában kiváló volt és a latintanítás precizitását egyéni túlszókkel még kivizellálta.”⁸² Bartha tanár úr nagyon sokat tett azért, hogy tanítványai alapos latin tudással rendelkezzenek; például készített számukra kiegészítő jegyzetet, hogy még könnyebben menjen a tanulás.⁸³ Mivel piarista gimnáziumról van szó, nagy hangsúlyt helyeztek a klasszikus műveltség elsajátításához szükséges tárgyak megfelelő mélységű oktatására, s természetesen a hit-tanra. A vallásos szellemiség mélységét juttatja kifejezésre az a mozzanat is, hogy a diákoknak reggelente mise előtt fél órával kellett megérkezniük.

Ezekben az években (harmadikos gimnazista korában) született meg Sándor első saját iskolai színdarabja, a *Drégely ostroma*, tanári felkérésre.⁸⁴ Ezt a színdarabot a fiú egy iskolai kirándulás alkalmával, Drégelyben adta elő, majd az előadás sikeresén felbuzdulva írta meg második darabját, ezúttal *Temesvár ostroma* címmel, melyben – az elsőhöz hasonlóan – ugyancsak a magyarság török haderőkkel szembeni harcát tárta fel. Negyedikes gimnazista korában újból felkérték arra, hogy írjon egy darabot a kirándulásra, amely végül a *Hegyen-völgyön* címet kapta.⁸⁵ Amikor a pápai nuncius, Orsegnio Cesare érsek Magyarországra látogatott, Erba Odescalchi Sándor hercegnek kellett köszöntenie két soros latin nyelvű üdvözléssel, viszont mielőtt még elmondhatta volna, szóltak neki, hogy ne latinul, hanem magyarul hangozzék el a köszöntés. Sándor ezenkívül többször is szereplője volt az iskolai ünnepségeknek.⁸⁶

A piarista gimnázium után Sándor egy újabb iskolába, a Bocskai István Magyar Királyi Reálnevelői Intézetbe került (1928),⁸⁷ ahová szintén nehéz volt felvételt nyerni, hiszen a jelentkezőknek több tantárgyból is vizsgáznuk kellett. Itt nem számított, hogy ki milyen családból származik, milyen ismeretességgel rendelkezik – az Intézet azokat a jelentkezőket vette fel, akik sikeresen teljesítették a felvételi vizsgákat. Sándor felvételt nyert, így újból el kellett hagynia otthonát és beköltözött a katonaiskolába. Édesapja úgy gondolta, hogy gyermeke számára ez lesz a legjobb választás, ám ezzel kapcsolatban tévedett.⁸⁸

Mivel az iskola neve ellenére valóban katonaiskola volt, szigorúan beosztották a diákok minden percét. Minden reggel fél hatkor ébresztették őket, amit közös testgyakorlat követett, majd reggeli, amikor egy nyolcadéves ült az asztalfőnél minden asztalnál. A testgyakorlat és a reggeli után mentek a tanterembe, ahol megkezdődött

⁸² Uo. 99.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo. 103.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo. 104.

⁸⁷ Az intézmény Budán található, a hűvösvölgyi m. kir. gyalogsági kadétiskola fedőneve volt.

⁸⁸ ERBA ODESCALCHI 1991, 118.

a kadétek oktatása. A tízórai szünetben, ami húszperces volt, lehetőséget kaptak arra, hogy saját dolgaikat elintézhessék. Délben ebédeltek, utána pedig a nagyszünetben az udvaron kellett tartózkodniuk az előre kijelölt helyen, évszaktól függetlenül. Még itt is be kellett tartaniuk a szigorú szabályokat: „*Többnyire nem volt szabad leülni, vagy lefeküdni a földre, némely ügyeletes tiszt szolgálati idejében még megállni sem volt szabad egy helyben és ezt a gyakorlótéri ellenőrzött nyüzsgést nevezték »szabad idő«-nek.*”⁸⁹

Ezután torna, gyorsírás, vívás, katonai gyakorlatok következtek, s ezeket a tanrendben álcából „cserkész kiképzés” névvel láttak el, amit sorakozó, fegyelmező gyakorlat és parancskiadás követett, amelyben meghatározták, hogy a nyolcadévesek felügyelete alatt mit kell megtanulniuk a következő napra. Az ismétlés után következett a vacsora, végül az előkészület a következő napra.⁹⁰ A nyolcadévesek valóságos terrort alkalmaztak az alsóbb évesekkel szemben és az éppen elkövetett vagy csak kitalált vétségért megbüntették őket (például félórán keresztül kellett guggolniuk). Ha ennek vége volt, akkor végre nyugovóra térhettek. „*Semmit sem vártam úgy, mint az álmot, hogy megszünjön öntudatom működése, mert ez volt az egyetlen mód, hogy legalább egy kis időre ne érezzem magam a pokolban.*” – Ekképpen számol be ezzel kapcsolatos érzéseiről Erba Odescalchi Sándor.⁹¹

Alapvető hasonlóság fedezhető fel a Szent József Intézet és ezen iskola között, hiszen mindkettő bentlakásos intézmény volt és a lakóktól katonás fegyelmet követeltek meg. A különbség az volt, hogy míg a Szent József Intézetben szerzetesek oktatták a fiúgyermeket, nem a katonai előképzés volt a cél, és nem voltak kitéve a felsőbb évesek bosszújának, addig a Bocskai István Reálnevelő Intézetben a nyolcadévesek előszeretettel keserítették meg a bentlakók mindennapjait. Sándor herceg ugyan megpróbált alkalmazkodni a katonai fegyelmehez, mégsem tudta egy életen át a katonatiszt apja által „kitaposott” utat járni, mivel nála érzékenyebb és sérülékenyebb volt.

A katonaiskolában a nyolcadikosok éjjelente kétóránként felkeltették az elsősöket, minden nap levágták a gombjaikat a kabátjukról, szünetekben a szépen megvetett és összerendezett ágyat feldúlták, reggelente hideg papírcsomókat tūrtek a kesztyűbe, sőt, az is előfordult, hogy a reggeli tornagyakorlatot a vizes és jéghideg kesztyűben kellett elvégezniük. A növendékek megtanulták, hogyan uralkodjanak érzéseiken és hogyan tūrják a fájdalmat, s hogy tiszteljék a felettük álló diákokat. Tisztelniük kellett őket, ahogy szüleiket, rokonaikat és tanáraikat. El sem tudták képzelni azt, hogy esetleg feleseljenek nekik vagy árulkodjanak velük kapcsolatban. A bentlakók számára vigaszt jelentett a vasárnap délutáni kimenő, amelyet akkor kaphattak, ha jól viselkedtek: a „*jó előmenetelűek*” havonta háromszor, a kevésbé jók csak kétszer.⁹²

A nyolcadévesek az érettségi közeledtével, az alsóbb évesekkel dolgoztatták ki a tételeket, amelyeket puskaként használtak a vizsga során. A sikeres érettségi után a

⁸⁹ Uo. 120–121.

⁹⁰ Uo. 121.

⁹¹ Uo.

⁹² Uo. 118–122., 128.

Ludovika Akadémián tanultak tovább, s helyükre a hetedikesek kerültek, akik hasonló intézkedéseket alkalmaztak fiatalabb társaikkal szemben, mint elődeik.⁹³

Odescalchi Sándor humán beállítottságú volt egészen fiatal korától kezdve. Szerette az irodalmat, érdeklődött a művészetek iránt, s ő maga is írt verseket, novellákat, regényeket, később pedig megírta egyik ősének, XI. Ince pápának az életét. Egy ilyen ember számára szenvedés volt a katonaiskola, ahol tehetségére nem tudtak felfigyelni a tanárok, hiszen itt a reáltárgyak tanítására helyeztek nagy hangsúlyt. Első „regénye” a Bulcsúvér volt, melyet nem mutatott meg senkinek. A második Mu földje a Csendes-óceánban címet viselte, amelyet odaadott akkori magyar tanárának, Vargha László századosnak. A regényt felolvasta tanárának, aki reagálásként annyit válaszolt, hogy még nem érett meg arra, hogy kiadják.⁹⁴ A kritikát követően nekilátott a regény átdolgozásához, de az ekkori magyar tanárának, Bujdos Balázsnak már nem mutatta meg. Neki nem volt jó kapcsolata tanítványával, nem állt velük szóba a tanórákon kívül.⁹⁵ Gyermekkorai művét bekötötte és Fátum címmel látta el. Pünkösti Andor híres esztéta elolvasta a könyvet, s nagy jövőt jósolt számára.⁹⁶ Sándor legkedvesebb tanára Halasy százados volt, aki szívesen tartott a tanórákon kívül köré seregülő diákoknak előadást különféle témákban, verseket szavaltak latin nyelven, Sándorral pedig görögül tanult, pusztá magánszorgalomból.⁹⁷ Rajta kívül más tanárok is igyekeztek jó kapcsolatot ápolni a diákokkal.

Összességében azonban nem érezte magát jól a katonaiskolában, s arra jutott, hogy a katonai pálya helyett a családi tradíciókban szintén jelen lévő papi hivatást választja. Két év után végül úgy döntött, otthagyja az iskolát. Elhatározását és jövőbeli elképzelését megírta édesapjának, aki csalódottan, de megértéssel vette tudomásul, hogy fia nem fogja követni őt a katonai pályán, s megengedte számára, hogy a következő tanévtől tanulmányait a piaristáknál folytassa. Már korábban beszélgetést folytatott a piarista gimnázium igazgatójával, Kisparti Jánossal, aki biztosította a felől, hogy a torna elégtelen eredménye ellenére átveszi. Így megnyugvást jelentett számára a tanári konferencián elégtelent kérni tornából. A tanárok tiszttában voltak szándékával.⁹⁸ Ugyanakkor azt, hogy pap kíván lenni, nem tárta fel vitéz Lukács Béla főigazgató előtt, pusztán annyit mondott, hogy a diplomata pálya iránt mutat érdeklődést. Ez hihetőnek bizonyult, hiszen akkortájt a diplomáciai szolgálat származásához és rangjához illő foglalkozásnak számított. Búcsúzásként ezeket szavakat intézte hozzá az igazgató: „*Ön imponált nekem. Első pillanattól kezdve láttam, hogy nem való természetének az itteni élet és bár mindent megtett és sohasem volt Ön ellen panasz, mégis éreztem, hogy nem tört meg és lélekben egy pillanatra sem alkalmazkodott ehhez az élethez. Erősebb volt, mint a környezete. Isten segítse további életében!*”⁹⁹ Az igazgató szavaiból is érezhetjük, hogy Sándor mindent megtett, hogy látszatra alkalmazkodjon a katonaiskola rendjéhez,

⁹³ Uo. 130.

⁹⁴ Uo. 245., 129–130.

⁹⁵ Uo. 132.

⁹⁶ Uo. 133.

⁹⁷ Uo. 134–135.

⁹⁸ Uo. 136–137.

⁹⁹ Uo. 141.

de lelke mélyén mégsem tudta elfogadni az ott kialakult légkört. Ezért aztán örömmel tért vissza a piarista gimnázium falai közé (1930); úgy érezte, mintha „haza” tért volna. Boldog volt, hogy tanítás után hazamehet, ahol szüleivel és más felnőttekkel lehet. A szülei vendégei kedvéért gyermekeiket is magukkal hozták, így az egyik szalomban az ifjak találkozhattak egymással. Sándor végre újra azt a szabadságot érezhette, amit már korábban is tapasztalt a piarista gimnáziumban töltött idő alatt.¹⁰⁰

A piaristáknál Wagner Lajos tanította görögre, aki a nyelvtan helyett inkább a görög kultúrával ismertette meg tanítványait. Fontosnak tartotta, hogy ne csak a nyelvi sajátosságokat tanítsa meg növendékei számára, hanem a kultúrát is, hátha ezáltal jobban tudnak azonosulni a tantárggyal és a tananyaggal. Sándor a következőképpen írt az órákról: „... a lényegét éreztük ezeken az órákon és nemcsak görögül, hanem embernek lenni is tanultunk.”¹⁰¹

Lovagolni, vívni, táncolni, zongorázni is tanult ezekben az években, mert az arisztokrata világában ezek követelmények voltak. Ám számára mindennél fontosabb lett az írás; ekkoriban novellákat és verseket írt. Gyermekkori novelláit Búbánat völgye, verseit El nem sírt könnyek tengerén címmel jelentette meg az érettségi vizsga, illetve első könyvének kiadása után. Megyer József fedezte fel tehetségét, aki a másik nyolcadikos osztály magyar tanára volt. Első nyomtatásban megjelent regényének előzménye az a házi feladat volt, melyet nyolcadik osztályban a téli szünetben kaptak. Tacitus alapján kellett novellát írniuk. Írása Istenek és rabszolgák címmel Tiberius császárról szólt, s kétszer jelent meg (először 1934-ben).¹⁰²

A jeles érettségit követően Sándor beiratkozott a budapesti egyetem jogi fakultására,¹⁰³ amelyet 1936. június 13-án fejezett be, ekkor volt az ünnepélyes doktorrá avatása.¹⁰⁴ Utolsó szigorlatára felkészülve kérték fel, hogy írja meg családja egyik ősének, XI. Ince pápának az élettörténetét.¹⁰⁵ Végül ügyvédi és bírói oklevelet szerzett, majd ügyvédként helyezkedett el.

Az Erba Odescalchi Sándor hercegnél tíz évvel fiatalabb gróf Károlyi Lajos (lásd 14. kép) szintén egy katonaiskola, a Zrínyi Miklós Kadétiskola bentlakó diákja volt 14 éves korától (1938). Szülei úgy gondolták, hogy fiuk számára megfelelő lesz az intézet és katonai kiképzéséhez is hozzájárul. Lajos Sándor herceghez hasonlóan írja le ennek a katonaiskolának a légkörérét. Furcsa volt neki is megszokni a szigorú rendet. A nap minden percét beosztották, s igen korán keltették a hadapródokat: nyáron 6 órakor, télen valamivel később. Az ébresztés után következett a napi fél óra futás és torna, hogy frissek, edzettek legyenek. A torna után „mosdás, ágyvetés, reggeli” volt.¹⁰⁶ A tanítás pontban 8 órakor kezdődött és szünet csak egyszer volt, tíz órakor, majd egészen délig tartott. Ebéd után elkészítették a házi feladatot, sportol-

¹⁰⁰ Uo. 169–170.

¹⁰¹ Uo. 170.

¹⁰² Uo. 171–172.

¹⁰³ Uo. 178.

¹⁰⁴ Uo. 243.

¹⁰⁵ Uo. 241.

¹⁰⁶ KÁROLYI SZÉCHÉNYI 2005, 36.

tak és lehetőségük volt önképzőköri munkában részt venni. A napirend szinte egyezett a Bocskai István Intézetben alkalmazottal. Sándorhoz hasonlóan az első év Lajos számára sem volt kellemes, hiszen az otthoni meleg légkört egy merev, rideg, a nap minden percét szabályozó intézet váltotta fel, s a kamaszkorú fiataloknak mindehhez szó nélkül alkalmazkodniuk kellett.¹⁰⁷

Lajos a második évben nagyon sokszor betegeskedett, de később megszokta az itteni légkört. A másik katonaiskolához hasonlóan a rangidős kadétok itt is mindent elkövettek, hogy az apródok életét megnehezítsék az általuk viccesnek, tréfásnak tartott, de korántsem veszélytelen gyakorlatokkal, megtorlásokkal, büntetésekkel. Itt azonban egy esetben ráijesztettek a felettes kadétra, aki ezt követően már nem bánt olyan kegyetlenül a kisebbekkel.

Lajos nem tartozott a mintadiákok közé, igen gyakran részesült valamilyen büntetésben, s többször is zárkába zárták rossz magaviselete miatt. Az iskolában nem számított a származás, hogy ki milyen címet visel. Itt egyetlen dolog számított, hogy mindegyik apródból katonát neveljenek, aki szükség esetén megvédi hazáját. Amikor ő és osztálytársai lettek a végzős diákok, hasonló módszereket alkalmaztak a fiatal apródokkal szemben, pontosan úgy, ahogyan egykor velük is tettek.

Felsőbb osztályos korában tanulmányi eredményei többnyire jók voltak, lövészetből és vívásból pedig kiemelkedett társai közül. Lövéstudománya az itt töltött idő alatt még jobb lett, s mindennek hasznát tudta venni az általa igen kedvelt vadászatok során.¹⁰⁸ Az iskola hatását ő maga így foglalta össze: „Elsősorban és legfőképpen a fegyelmet, a bajtársiasságot, a férfias keménységet tanultam meg, a bármi áron való helytállás képességét sulykolták belénk azokban az években. Mindebből persze idő kellett, a karakterformálás nem megy percek alatt.”¹⁰⁹ Miután leérettségizett, gazdasági iskolákban tanult tovább. Két éven keresztül Mosonmagyaróváron tanult, majd átjelentkezett a keszthelyi Georgikonba, amely megítélése szerint alapos és korszerű képzést nyújtott az ott tanulóknak.¹¹⁰

Nemcsak ő tanult gazdálkodást: miután Nádasdy Ferenc leérettségizett, egy évig Angliában élt, majd hazatért, beiratkozott a magyaróvári Gazdasági Akadémiára.¹¹¹ Az arisztokraták körében a felsőfokú tanulmányoknak ez volt az egyik preferált iránya.

14. kép. Gróf Károlyi Lajos hadapródiskolás, 1938

*Forrás: Károlyi Széchenyi
2005, o. n*

¹⁰⁷ Uo. 36–37.

¹⁰⁸ Uo. 37–46.

¹⁰⁹ Uo. 41.

¹¹⁰ Uo. 56.

¹¹¹ BÁNYAI 2007, 15.

Odescalchi Eugénie gyermeke, Antal a pécsi katonaiskola tanulója volt, de sokat betegeskedett, ezért otthagyta az iskolát, és az Eötvös Gimnáziumban folytatta tanulmányait, majd pedig a II. kerületi királyi katolikus gimnáziummal kapcsolatos Ferenc József Intézetben. Felsőfokú tanulmányait édesanyja és nagynyja kívánságára a keszthelyi Mezőgazdasági Akadémián végezte. Másik fia, Frigyes a pesti egyetemen tanult tovább, miután sikeresen leérettségizett. Bandi fiuk az elemi iskolai tanulmányait magánúton folytatta, sikeres érettségi után egy finommechanikai tanfolyamot végzett el Pesten.¹¹²

A zárdaiskolákat és a fiúnevelő intézeteket összehasonlítva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bár az intézmények többnyire bentlakásosak voltak, mégis sokban eltértek egymástól. Mindenhol a megszokott rend szerint, szigorúan nevelték az ott élőket, de a katonaiskolában megnehezítették a növendékek életét a nyolcadévesek állandó „kegyetlenkedései”. A szaléziánus nővérek zárdaiskolájában pedig a nővérek igyekeztek minél családiasabb légkört kialakítani, ugyanakkor ügyeltek arra is, hogy a rend és a fegyelem egyaránt része legyen a lányok életének.

Vallásos nevelés

A vizsgált korszakban a vallás rendkívül nagy jelentőséggel bírt, akárcsak az elemzett arisztokrata családok többségének életében; egyedüli kivételnek az Andrássy családot tekinthetjük. Gyermekeik neveltetése során a szülők odafigyeltek arra, hogy azok vallásos szellemben és környezetben nőjenek fel. Ha tehették, a hittan tanítására is házitanítót fogadtak fel.

A vallás Nemeskéri Kiss Margit családjában is nagy szerepet kapott. Minden kötelező egyházi előírást betartottak. A család járt a vasárnapi misére, megtartották a böjtöt, reggel és este is imádkoztak.¹¹³

Az Andrássy család életében – a többi tárgyalt családhoz képest kivételes módon – nem játszott nagy szerepet a vallás, bár vasárnaponként az volt a szokás, hogy a gyermekek a templomba mennek, ahol a család részére egy külön karzatot tartottak fent. Szüleik azonban csak húsvétkor és karácsony alkalmával vettek részt a templomi misén. Katinkát foglalkoztatták vallási kérdések, s emiatt gyakran kereste fel gimnazista korában a főnökasszonyt, hogy választ kapjon azokra. Tizenöt évesen, amikor áldozni ment, bevallotta a papnak, hogy nem hisz abban, hogy ő feloldozhatja bűnei alól. Véleménye szerint, ha Istenhez közel akar kerülni, akkor közvetlenül is megteheti, nem kell feltétlenül templomba járni és gyónni. A pap válaszként a következőket mondta: „*Ha nem hisz abban, hogy hatalmam van feloldozni a bűnei alól, akkor nincs is semmi értelme, hogy feloldozzam; akkor legalább áldoznia sem kell vasárnap a többiekkel.*”¹¹⁴ Katinka Berta nővérnek bevallotta, hogy a pap megtagadta tőle a feloldozást, s ez nagy felháborodást keltett. A főnökasszony levelet írt édesanyjának, aki megkérte Prohászka

¹¹² ODESCALCHI 1987, 257–362.

¹¹³ NEMESKÉRI KISS 2007, 41.

¹¹⁴ KÁROLYINÉ 1985, 85.

püspököt, hogy oldozza fel lányát. A püspök eleget tett a kérésnek és a következő szavakat intézte hozzá: „*A hittételek csak jelképek a nagyobb igazságok kifejezésére, nem kell hát szó szerint értelmezni őket, legfeljebb csak azoknak, akik képtelenek felfogni rejtett jelentésüket. Ne törődjön a formásokkal és szavakkal, higgyen az életben, a szeretetben, a szívében lakozó Istenben. Ő majd segít magának, hogy megértse.*”¹¹⁵

Odescalchi Eugénie hatéves volt akkor, amikor szülei neki és testvérének hitoktatót választottak a kapucinus rend tagjai közül, ugyanis családi hagyomány alapján a gyermekek első hitoktatójának kapucinusnak kellett lennie. Pater Rafaelre, a pozsonyi kapucinus rend házfőnökére esett a család választása, aki különösen nagy hatást gyakorolt Eugénié-re. Eleven gyermekként meglepően nyugodt volt a hittanórákon és minden alkalommal várta, hogy elkezdődjön az oktatás. Figyelmesen hallgatta végig P. Rafael tanításait.¹¹⁶ Az ő életében is nagy eseménynek számított az első szentáldozás, amit a pozsonyi Orsolya-zárda kápolnájában tartottak, amelyen részt vettek családtagjai, pozsonyi ismerősei és barátai is.¹¹⁷ Külön kiemelte, hogy édesapja is eljött erre az eseményre Szolcsányból.¹¹⁸ A szalézianus nővérek nevelőintézetének lakója volt, amikor a bérnálásra készült. Bérmaanya Odescalchi Ninette nagynénje lett, aki ez alkalomból ametiszt rózsafüzért ajándékozott neki. Amikor betegsége miatt a Löw szanatóriumba szállították, meglátogatta őt P. Pámer László.¹¹⁹ Minden délután bement hozzá és beszélgettek, vigaszt és támaszt nyújtott neki. Nagyon sokat jelentettek számára ezek a beszélgetések, hiszen erőt adott neki a gyógyuláshoz.¹²⁰

Erba Odescalchi Sándor herceg gyermekkorának egyik fontos eseménye volt az elsőáldozás.¹²¹ A piarista gimnáziumban az volt a szokás, hogy a diákoknak reggelente ministrálniuk kell. A reggeli misét Szölgyény nyugalmazott rendfőnök tartotta.¹²² Családjukban tradicionálisan fontos volt a vallás. Ő és Eugénie is büszkén emlékezett meg rokonukról, XI. Ince pápáról.¹²³

Összességében elmondható, hogy a vallásnak általában fontos szerepe volt az arisztokrata családok életében, akik igyekeztek gyermekeiket is e szellemben nevelni. Előfordult, hogy házitánítót fogadtak fel, hogy a hittant oktassa, vagy más esetben olyan iskolába írták be a gyermeket, ahol a vallás meghatározó jelentőséggel bírt.

Összegzés

Annak ellenére, hogy a vizsgált korszakban az arisztokraták kezdtek kiszorulni a politikai életből, szűk körükben igyekeztek fenntartani a hagyományokat és szokásokat,

¹¹⁵ Uo. 104.

¹¹⁶ ODESCALCHI 1987, 31–32.

¹¹⁷ Uo. 40.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ A kalksburgi jezsuita kollégium tanára és nevelője.

¹²⁰ ODESCALCHI 1987, 62.

¹²¹ ERBA ODESCALCHI 1991, 64.

¹²² Uo. 100.

¹²³ Uo. 241.; ODESCALCHI 1987, 16.

ami a neveletésben is megmutatkozott. Habár kezdtek részeseivé válni a nyilvános iskolai oktatásnak, törekedtek arra, hogy megfelelő külföldi nevelőnő is részt vegyen gyermekeik oktatásában és nevelésében. El akarták érni, hogy az általuk képviselt értékek és nevelési elvek gyermekeik révén tovább éljenek.

Minden vizsgált családra jellemző volt, hogy a szülők maximálisan törekedtek arra, hogy gyermekeik a legjobb neveletésben és oktatásban részesüljenek. Kapcsolatuk gyermekeikkel a kor szokásainak és követelményeinek megfelelő volt, hiszen a családok többségében csak meghatározott időpontban találkozhattak velük. Mindez mutatja azt a rendet, amely az arisztokraták életmódjára oly jellemző volt.

Nevelési elveiket tekintve leginkább a következetesség, a szeretetteljes szigor, a mértékletesség, a becsületesség, a tisztesség, valamint a fegyelem és a rend jellemezte a bemutatott családokat. Kivétel nélkül minden családra jellemző volt a törekvés, hogy gyermekeiket igazmondásra neveljék, becsületes embereket akartak faragni belőlük. Arra tanították gyermekeiket, hogy mindig az igazat mondják, hiszen szerintük ez az egyik legfontosabb emberi tulajdonság.

Erba Odescalchi Sándor herceg szerint „*az arisztokráciának szent kötelessége, hogy példát mutasson.*”¹²⁴ Odescalchi Eugénie testvérével, Károllyal sokáig nem is sejtette, hogy mit jelent a hercegi, grófi, bárói cím; úgy gondolták, hogy a névhez tartoznak. Édesanyjuk magyarázta el nekik, hogy miért kaptak főnemesi címet. „*Csak kötelességünk van: hogy méltóak legyünk a nevünk, címünk viselésére. Mindenben jó példát kell adnunk, mert maga az arisztokrata elnevezés jelenti: »kiváltságos« – tehát mindenki között a legbecsületesebbnek és legkiválóbbaknak kell lenniük.*”¹²⁵

Az arisztokrata gyerekek a magánnevelés során megtanulták a nyelveket, felkészültek az iskolai tárgyak tananyagából, és mint magántanulók tettek vizsgát minden évben az iskolákban. A legtöbb család így részesítette gyermekét „iskolai nevelésben”. A családok nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy gyermekeik minél több nyelven beszéljenek anyanyelvükön kívül – e célból fogadtak fel külföldi nevelőnőket. A gyermekek számára későbbi életük szempontjából nagy jelentősége volt annak, hogy már kis gyermekkortól kezdve a nevelőnők látták el nevelésüket, így szinte kivétel nélkül legalább három nyelven beszéltek a magyaron kívül. Akkor még nem sejtették, mi vár majd rájuk, s hogy a nyelvtudás nagy segítségükre lesz az emigráció során. Enélkül és a kapcsolataik nélkül csak nagyon nehezen tudtak volna talpra állni. A szülők fontosnak tartották továbbá, hogy a nevelőnőket gondosan megválogassák.

A gyerekek iskoláit igyekeztek úgy kiválasztani, hogy megfeleljenek nevelési céljaiknak. Választásukban szerepet játszott, hogy milyen pályát gondoltak el gyermekeik számára. A nők leginkább otthon maradtak, s a férfiaknak volt nagyobb lehetőségük egy-egy akadémián vagy egyetemen továbbtanulni, mint például Nádasdy Ferencnek, Erba Odescalchi Sándor hercegnek vagy gróf Károlyi Lajosnak. A szülők törekedtek arra, hogy gyermekeiket vallásos szellemben neveljék, s ezért akár külön hitoktatót is felfogadtak gyermekeik mellé, úgy, mint például Odescalchi Eugénie esetében.

¹²⁴ ERBA ODESCALCHI 1991, 76.

¹²⁵ ODESCALCHI 1987, 48–49.

Források

Elsődleges források

- BÁNYAI Balázs (2007): *Gróf Nádasdy Ferenc (1907–1944)*. Budapest – Székesfehérvár, Műemlékek Nemzeti Gondnoksága – Alba Civitas Történeti Alapítvány.
- EDELSHEIM Gyulai Iлона gróf (2007): *Becsület és kötelesség, I. 1918–1944*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- ERBA ODESCALCHI Sándor, herceg (1991): *Testamentum*, I. Budapest, Dóvin Művészeti Kft.
- KÁROLYI Lajos gróf (1998): *Élmények, visszapillantások*. Fejér Megyei Levéltár Közleményei 25. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár.
- KÁROLYI Mihályné (1985): *Együtt a forradalomban*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- KÁROLYI SZÉCHENYI Iлона gróf (2005): *Kileng az inga. Egy arisztokrata festőművész emlékiratai*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- NEMESKÉRI KISS Margit (2007): *Emlékeim*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- ODESCALCHI Eugénie (1987): *Egy hercegnő emlékezik*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Másodlagos források

- BARTA Róbert (1999): Rendszerváltozások túlélői – arisztokraták a Bethlen-konzolidáció idején. In PÜSKI Levente – TÍMÁR Lajos – VALUCH Lajos (szerk.): *Politikai, gazdasági és társadalmi a XX. századi magyar történelemben*. Debrecen, Kosuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, 35–38.
- GYÁNI Gábor (1999): *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- GYÁNI Gábor (2007): A felső négyezer. A társadalmi hierarchia csúcsán. *Rubicon* 18. évf. 4–5. sz., 22–26.
- HOREL, Christine (2008): Az arisztokrácia Magyarországon a két világháború között: látszólagos folytonosság. *Valóság* 51. évf. 10. sz., 117–125.
- MUNKÁCSI Edit (2010): A magyaros arisztokrata nevelés (1848–1867). *Iskolakultúra* 19. évf. 10. sz., 91–97.
- NAGY Beáta (1987): Az elit társasélete a klubok, kaszinók keretében. In Á. VARGA László (szerk.): *Rendi társadalom, polgári társadalom*. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 69–77.
- PRITZ Pál (1995): Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban (1918–1944). In PRITZ Pál: *Magyar diplomácia a két világháború között*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 19–37.
- PÜSKI Levente (2007): Tekintély és közélet. Arisztokrácia a Horthy-korszakban. *Rubicon* 18. évf. 4–5. sz., 44–52.

- PÜSKI Levente (2008a): Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon, I. *Korunk* 19. évf. 9. sz., 82–93.
- PÜSKI Levente (2008b): Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon, II. *Korunk* 19. évf. 10. sz., 97–108.
- VIRÁG Irén (2004): A magyarországi arisztokrácia neveltetésének vizsgálata a 19. sz. első felében a források tükrében. *Magyar Pedagógia* 104. évf. 1. sz., 77–93.